

NEOLOGISME DE ORIGINE ITALIANĂ ÎN LIMBAJUL CRITIC AL LUI G. CĂLINESCU

DRAGOȘ VLAD TOPALĂ

Universitatea din Craiova

G. Călinescu a fost poliglot, înzestrat cu o abilitate lingvistică excepțională. Marele critic cunoștea, în primul rând, limba latină, parte a formației lingvistice obligatorii pentru orice umanist erudit al vremii sale. La facultate obținuse licența în italiană și, secundar, în franceză și română. Ulterior, a învățat spaniola, germana, engleza și rusa; cât de bine cunoștea primele două limbi, ne putem da seama din citatele și sursele consultate în original din volumele *Impresii asupra literaturii spaniole* (pentru limba spaniolă), respectiv *Opera lui Mihai Eminescu* (pentru limba germană).¹

G. Călinescu a fost un italianist format sub îndrumarea lui Ramiro Ortiz. Discutând despre predilecția sa pentru neologisme și, în special, pentru împrumuturile de origine italiană, dar și despre interdisciplinaritatea termenilor științifici, Călinescu afirmă: „Termenii aceștia speciali îmi plac, și sunt unii chiar care pretind că mă complac în ei. Neologismul moderat în materie de gândire își are rostul său și de aceea nu pot împărtăși observarea făcută cu bună-credință de un prieten scriitor, care, admitând fondul unora din speculațiile mele culturale, se necăjește de unele așa-zise «italienisme»” (A., 104).

Cuvintele de origine italiană se regăsesc în opera beletristică (*Bietul Ioanide*, *Scrinul negru* – o arie lexicală oarecum predictibilă, prin desfășurarea epică ordonată, meticuloasă, din domeniul arhitecturii, al artelor, al muzicii etc.), însă adevărata diversificare neologică se produce în studiile de critică și istorie literară, unde găsim neologisme de origine italiană extrem de interesante. În acest articol am studiat unele cuvinte de origine italiană pe care le-am cules din trei lucrări. Este vorba de o mică parte din opera sa, însă vom prezenta o scurtă motivație a alegerii acestor surse. Așa cum se poate intui, numărul și diversitatea împrumuturilor lexicale italiene cresc atunci când sunt abordate subiecte în relație cu limba și cultura din Italia. Astfel, *Nicolae Filimon* este o monografie de referință despre viața, opera și cultura autorului lui Dinu Păturică. Filimon a fost un italianist autodidact, scriitor cu surse de inspirație italiene,

¹ „Tabel cronologic”, în G. Călinescu, *Pagini de estetică*, 1983, p. XXVII.

călător prin Italia, cunoscător practic al limbii italiene. Alegerea studiului *Impresii asupra literaturii spaniole* drept material de studiu pentru această temă poate părea derutantă, însă numai la prima vedere, pentru că opera este în esență un eseu de literatură comparată, în care G. Călinescu, „citind, cu creionul în mână” operele scriitorii spanioli, mărturisește că „am notat imediat și mecanic corespondențele ieșite din comparația îndeosebi cu literatura italiană” (I., 8); și, mergând pe aceeași linie: „Rostul acestor *Impresii* mai este și altul. Am încercat a da un tablou al literaturii române” (I., 9). Precizăm că am consultat și capitolul *Studii și conferințe* („Horațiu, fiul libertului”, „Torquato Tasso”, „Cervantes”, „Lev Tolstoi”, „Anton P. Cehov”), care este inclus de asemenea în volumul *Opere 16*. În fine, *Aproape de Elada* (titlu în redacție) este o culegere de studii, eseuri și conferințe realizate de Călinescu de-a lungul timpului, majoritatea inspirate de subiecte ale literaturii și ale esteticii italiene, totul din perspectivă comparatistă.

Desigur, aceste surse reprezintă o mică parte din influența limbii italiene în opera lui G. Călinescu. În general, cuvintele de origine italiană sunt foarte puține în limba română. Cunoscuta statistică realizată de D. Macrea pe baza *Dicționarului limbii române moderne* (1958) indică 851 de cuvinte italiene, din care 430 sunt împrumutate, iar 421 sunt formații pe teren intern, inclusiv variante (o pondere totală de 1,72%).² Acesta a fost un motiv în plus pentru care am încercat să demonstrăm contribuția călinesciană la modernizarea limbii literare, într-un sector lexical redus al limbii române.

Cuvintele selectate au fost împărțite, în funcție de criteriul etimologic, în patru categorii: cuvinte adaptate (cu etimologie unică, respectiv multiplă), cuvinte parțial adaptate, cuvinte neadaptate și cuvinte formate pe teren intern. Pentru analiza etimologică am consultat, în primul rând, MDN-ul, apoi, în funcție de informația suplimentară (sau diferită) față de această lucrare, am utilizat alte cinci dicționare: DEXI, DOOM, DIR, *Vocabolario Treccani* și *Dictionnaire de français (Larousse)*.

Prezentăm lista termenilor analizați.³

1. Cuvinte adaptate.

a. Etimologie unică (origine italiană): *abisin*: „Laura abisină sau sudaneză” (I., 443; DIR, din it. *abissino*, adj., „abisinian, etiopian”, 12); *afresc*: „un afresc de felul acelora de la Capela Sixtină” (A., 79; MDN, *afresco* „frescă”, s.n., din it. *affresco*, 39⁴); *ampolos*: „exornarea, *ampolosul* nu sunt ele proprii tocmai barocului italian...?” (A., 219, cu valoare substantivală; MDN, adj., din it. *ampoloso*, „emfatic, bombastic”,

² L. Groza, *Elemente de lexicologie*, 2004, p. 89.

³ În principiu, am înregistrat doar valorile gramaticale și sensurile întâlnite în context. De asemenea, pentru sursele consultate, selecția termenilor nu este exhaustivă.

⁴ Din DOOM (17), respectiv MDN (39), cităm loc. adj., loc. adv. italiană *a fresco* „(despre pictura murală) pictat pe zidul ud, proaspăt”.

58); *ampolozitate*: „suferă de un delir tehnic, de bombasticism și *ampolozitate*”, „stilul de o ridiculă *ampolozitate*” (I., 26; A., 195; MDN, s.f., din it. *ampollosità*, „emfază, retorism”, 58); *arcadic*: „păștori cu nume *arcadice*” (I., 149; MDN, adj., din it. *arcadico*, „câmpenesc, pastoral, idilic”, 87); *ariostism*: „*ariostismul* constă în sistematizarea artistică” (A., 61; it. *ariostismo*⁵); *artefice*: „Cine cântă actul poetic al microcosmului, cântă pe *arteficele* suprem însuși” (A., 143; MDN, s.m., rar, din it. *artefice*, „meșter, artist”, 93); *asinitate*: „*asinitatea* și *nebunia*” (I., 478; MDN, s.f., din it. *asinità*, „măgărie, grosolănie”, 97); *barochist*: „*barochistul* fuge și de idei și de cunoașterea schematică” (A., 63; MDN, s.m., din it. *barocchista*, „adept al barochismului”, 124); *basilisc*: „vipera, hidra și *basiliscul*” (A., 198; DIR, din it. *basilisco*, s.m., „șarpe, balaur, vasilisc”, 117; cf. DEXI, *vasilisc*, s.m., din ngr. *βασιλισκος*, „reptilă, monstru”, 2144); *bergamasc*: „*bergamasc* de origine” (I., 432; DIR, din it. *bergamasco*, s.m., „din Bergamo”, 126); *boccaccesc*: „sensul narațiunii *boccaccești*” (A., 54; MDN, adj., din it. *boccaccesco*, „propriu operei, stilului lui Boccaccio”, 142); *boccaccism*: „a intuit *boccaccismul*” (A., 60; din it. *boccaccismo*, <http://www.treccani.it/enciclopedia/ricerca/boccaccismo/>); *bufonadă*: „În fond «Cotoiul încălțat» e o *bufonadă* grasă, un spectacol ubu-esc” (A., 166; MDN, s.f., din it. *buffonata*, „reprezentatie scenică, farsă, în care râsul rezultă dintr-o intrigă de situație”, 151-152); *burlă*: „altă «*burlă*»⁶” (I., 85; vezi *burla*, 3.); *camerier*: „a scruta pe hotelier, pe *camerier* și femeile de serviciu” (F., 42; DIR, din it. *cameriere*, s.m., „chelner, om de serviciu”, 167); *camerieră*: „o simplă *camerieră*” (F., 46; DIR, din it. *cameriera*, s.f., „chelneriță, femeie de serviciu”, 167); *campan*: „olărie *campană*” (I., 427; DIR, din it. *campano*, adj., „din Campania”, 169; în MDN, respectiv în DEXI este înregistrat cuvântul de origine franceză *campanian*, adj., din fr. *campanien*, „din Campania”, 161, 282); *capelan*: „slugă la un *capelan*” (I., 77; MDN, s.m., din it. *cappellano*, „preot catolic care slujește într-o capelă”, 165); *carbonar*: „*carbonarii* italieni”, „moda *carbonarilor*” (F., 27; MDN, s.m., din it. *carbonaro*, „membru al unei organizații revoluționare secrete din Italia, care lupta pentru izbânda ideilor liberale, pentru eliberarea și unificarea Italiei”, 168; în primul citat, construcție pleonastică); *carduccian*: „D’Annunzio e un *carduccian*” (A., 222; DIR, din it. *carducciano*, adj., „referitor la Giosuè Carducci”, 183); *caseton*: „tavan de *casetoane*” (A., 219; MDN, s.n., din it. *cassetone*, element arhitectural, „casetă mare”, 174); *catedratic*: „ni se spune foarte *catedratic*”, „E un *catedratic* sportiv, fiindcă face călărie” (I., 178 – cu valoare adverbială, I., 113; MDN, adj., s.m., din it. *cattedratico*, „profesoral, de catedră”, „titular al unei catedre universitare”, 177); *chiostro*: „decorul interior al unui

⁵ Nu am întâlnit cuvântul în DIR sau în Dicționarul *Treccani*, dar termenul apare frecvent în studiile literare italiene (de exemplu: Maria Cristina Cabani, *L’ariostismo mediato della Gerusalemme liberata*, <http://www.lettere.uniroma1.it/node/5601/9836>).

⁶ Marcarea cu ghilimele aparține autorului. Prin ghilimele de tipul « » am marcat, în cuprinsul întregului articol, intervenția lui Călinescu.

chiosstro fiesolan” (F., 65; MDN, s.n., din it. *chiosstro*, „curte cu colonade a unei mănăstiri”, 190; DOOM, s.n., art. *chiostroul*, pl. *chiostrouri*, 143); *cicisbeu*: „*cicisbeu* decent” (I., 88; MDN, s.m., din it. *cicisbeo*, „curtezan, cavaler al unei doamne căsătorite”, 192; DOOM, art. *cicisbeul*, pl. *cicisbei*, art. *cicisbeii*, 146); *cinquecentesc*: „Tabloul... n-are totuși nimic *cinquecentesc*” (A., 212; DIR, din it. *cinquecentesco*, adj., „privitor la cultura italiană din sec. XVI”, 221); *clamoros*: „un misoginism *clamoros*”, „naționalism *clamoros*” (A., 198, I., 301; MDN, adj., din it. *clamoroso*, „strigător, chemător, deznădăjduit”, 200); *cogitabund*: „predispoziția *cogitabundă*” (I., 196; MDN, adj., din it. *cogitabondo*, „visător”, 207); *comiserativ*: „eroina caragialiană... e privită *comiserativ*” (A., 225; MDN, *comizerativ*, adj., din it. *commiserativo*, „compătimitor”, 216; DEXI, *comiserativ*, 406, *comizerativ*, 407); *contraltă*: „*contralta* Gheldini” (F., 48; vezi *contralto*, 3.; DEXI, s.f., 436); *crocian*: „o viziune a vieții... *crociană*” (A., 50; DIR, din it. *crociano*, adj., „relativ la Benedetto Croce”, 294); *disgrațiat*: „o fată bătrână, *disgrațiată* fizicește” (A., 205; DIR, din it. *disgraziato*, adj., „nenorocit, dezagreabil”, 339); *documental*: „secretar al Comisiei *documentale*” (F., 49; MDN, adj., din it. *documentale*, „referitor la o sursă scrisă, la un document”, 317); *fiesolan*: „decorul interior al unui chiosstro *fiesolan*” (F., 65; din it. *fiesolano*, adj., „din Fiesole”, <http://www.treccani.it/vocabolario/ricerca/fiesolano/>); *fogazzarian*: „romanul *fogazzarian*” (A., 229; din it. *fogazzariano*, adj., „referitor la Antonio Fogazzaro”, <http://www.treccani.it/enciclopedia/ricerca/fogazzariano/>); *fugat*: „melodii *fugate*” (F., 124 – cu valoare adjectivală; MDN, *fugato*, s.n., din it. *fugato*, „secțiune dintr-o lucrare muzicală mai amplă, în stil polifonic, imitativ, cu intrarea succesivă a vocilor”, 416; DOOM, *fugato*, s.n., 319; DIR, it. *fugato*, adj., „în formă de fugă”, s.m., „compoziție muzicală, fugă”, 438); *gonfalonier*: „*gonfalonierul* cetății” (F., 67; MDN, s.m., it. *gonfaloniere*, „magistrat municipal al unor republici italiene din Evul Mediu, care purta steagul sau insignele”, 441); *impiegat*: „Filimon are..., când este *impiegat* inferior, un sentiment de ostilitate față de funcționarii superiori” (F., 83; MDN, s.m., din it. *impiegato*, „funcționar la serviciul de mișcare a trenurilor”, 489; DEXI, cu sensul din citat, „funcționar de stat de grad inferior”, 889); *infamator*: „explicație socială nemerniciei *infamatorului*” (I., 47, cu valoare substantivală; MDN, adj., din it. *infamatore*, „defăimător, calomniator”, 501; DIR, it. *infamatore*, s.m., 507; adj., rar, <http://www.treccani.it/vocabolario/infamatore/>); *intermezzo*: „șase comedii și șase *intermezzuri*” (I., 464; MDN, din it. *intermezzo*, s.n., „interludiu cu caracter comic între două acte ale unei reprezentații teatrale”, 513; DOOM, *intermezzo*, s.n., art. *intermezzoul*, pl. *intermezzouri*, 392); *lamentos*: „predici *lamentoase*” (A., 29, 47; DIR, it. *lamentoso*, adj., „trist”, 543); *leopardian*: „inspirația pesimistă *leopardiană*” (I., 307; din it. *leopardiano*, adj., „referitor la Leopardi”, <http://www.treccani.it/vocabolario/leopardiano/>); *malobatru*: „uleiul de *malobatru*” (I., 374; DIR, din it. *malobatro*, s.m., „arbore din care se extrăgea un ulei parfumat”, 580); *manzonian*: „romanul *manzonian*” (A., 220; DIR, din it. *manzoniano*, adj., „referitor la Alessandro Manzoni”, 588); *micelangiolesc*: „figura... din Judecata universală

micelangioloescă”, „mușchii *micelangioloști*” (A., 220, I., 508; DIR, din it. *micelangioloesco*, adj., „care ține de arta lui Michelangelo Buonarroti”, 612); *petrarchesc*: „triumf *petrarchesc*” (I., 94; MDN, adj., din it. *petrarchesco*, „în maniera lui Petrarca,” 716); *pirandellism*: „acest *pirandellism*” (I., 65; MDN, s.n., din it. *pirandellismo*, „caracteristică a teatrului lui Pirandello”, 722); *portier*: „*portierul* contesei” (F., 67; DEXI, învechit, s.m., din it. *portiere*, „portar”, 1519); *primadonă*: „reprezentării fără *primadonă*” (F., 47; MDN, s.f., din it. *prima donna*, „primă cântăreață a unui teatru de operă”, 757); *quattrocentesc*: „realismul *quattrocentesc*” (A., 188; DIR, din it. *quattrocentesco*, adj., „privitor la cultura italiană din sec. XV”, 759); *rufian*: „o ceată întregă de *rufiane*”, „un *rufian* șchiop”, „babă *rufiană*” (I., 46; I., 127; I., 117 – cu valoare adjectivală; MDN, *rufian*, -ă, s.m.f., din it. *ruffiano*, „proxenet, codoș”, 824); *rufianism*: „domeniul complex al farmaciei, medicinei, vrăjitoriei și *rufianismului*” (I., 131; MDN, s.n., după it. *ruffianesimo*, „codoșlâc”, 824; DEXI, din it. *ruffianesimo*, 1704); *sabin*: „Ferney era țara lui *sabină*” (I., 382; MDN, adj., s.m.f., din it. *sabino*, „din regiunea Sabina, la răsărit de Roma”, „populație, locuitor din Sabina”, 827; DEXI propune etimologia multiplă, fără etimologia italiană, aspect cu care nu suntem de acord: lat. *Sabini*, fr. *Sabins*, 1709); *secentesc*: „un burlesc tipic *secentesc*” (I., 92; MDN, adj., din it. *secentesco*, „privitor la cultura italiană din sec. XVII”, 842; vezi și *seicentesc*, adj.); *seicentesc*: „peisajul *seicentesc*” (A., 192; DIR, din it. *secentesco*, adj., „privitor la cultura italiană din sec. XVII”, cu varianta mai rară *seicentesco*, în <http://www.treccani.it/vocabolario/ricerca/seicentesco/>, sau DIR, it. *secentistico*, 887); *seicentisc*: „pictorul *seicentisc*” (A., 193; adj., variantă *seicentesc*); *secentism*: „în spiritul *secentismului*” (I., 217; MDN, s.n., din it. *secentismo*, „manierism, prețiozism”, 842; DIR, it. *secentismo*, s.m., „manierism, baroc”, 887); *secentist*: „Bernini, Marino, Góngora ca *secentiști* baroci”, „*secentiștii* cântau” (I., 27, I., 260, cu valoare substantivală; MDN, adj., „secentesc”, din it. *secentista*, 842; DIR, it. *secentista*, s.m., „scriitor artist din sec. XVII”, 887); *sorrentin*: „*sorrentinul* Tasso” (I., 437; din it. *sorrentino*, s.m., „din Sorrento”, <http://www.treccani.it/vocabolario/ricerca/sorrentino/>); *statuarie*: „Înainte *statuariei* eline au existat oamenii stilizați elini” (A., 98; MDN, s.f., din it. *statuaria*, „sculptură de statui”, 885); *traficant*: „Astfel Florența, care între altele făcea bune afaceri cu lână, Veneția și Genova, comune *traficante*, și altele de felul lor au ajuns la o culturalitate excepțională” (A., 79; DIR, din it. *trafficante*, participiu prezent de la *trafficare*, v.i., v.t., „a face negoț”⁷, 1029); *tremolare*: „*tremolarea* glasului” (A., 28; DIR, din it. *tremolare*, v.i., „a cânta cu tremolo”, 1039); *triforă*: „două tinde pe câte pe câte două

⁷ Participiul prezent are sens activ și se traduce printr-o propoziție relativă, întreaga construcție fiind preluată din italiană: *comuni trafficanti*: „comune traficante = bresle care fac negoț”. Sensul „a face negoț” nu se regăsește la fr. *trafiquer*, deci orice legătură cu o posibilă etimologie franceză este exclusă.

coloane subțiri formând câte o *triforă*” (F., 52 – cu valoare substantivală; MDN, *trifor*, -ă, adj., din it. *trifora*, „cu trei uși sau canaturi despărțite prin colonete”, 960; DIR, it. *trifora*, adj., s.f., 1041).

b. Etimologie multiplă: *arguție*: „acele arguții” (MDN, s.f., din fr. *argutie*, lat. *argutia*, 89; DEXI, s.f., din lat. *argutia*, it. *arguzia*, cf. fr. *argutie*,⁸ „argumentare sofistică bazată pe fapte nesemnificative sau nesigure”, 124); *ariostesc*: „spirit *ariostesc*” (A., 61; MDN, *ariostesc*, adj., „propriu lui Ariosto, ariostic”, din *Ariosto* + -esc, 91; etimologia italiană nu poate fi evitată - DIR, it. *ariostesco*, adj., 73; vezi și DEXI, *ariostic*, adj., din *Ariosto* + -ic, 127); *atrabiliar*: „fire *atrabiliară*” (I., 294; MDN, adj., din fr. *atrabiliaire*, it. *atrabiliare*, „coleric, irascibil”, 102); *campestru*: „natura *campestră*” (I., 196; MDN, adj., din it. *campestre*, lat. *campester*, „specific câmpului, vieții de la țară”, 161); *cantabil*: „partea *cantabilă*” (F., 117; MDN, adj., din it. *cantabile*, lat. *cantabilis*, „melodios, expresiv”, 164); *cenobiu*: „mort în *cenobiu* și înmormântat acolo” (I., 221; MDN, s.n., din it. *cenobio*, lat. *cenobium*, „mănăstire în care călugării au viața organizată în comun”, 182; DEXI, din it. *cenobio*, cf. gr. *κοινος* „comun”, *βίος* „viață”, 330); *cicerone*: „Filimon e călăuzit de un *cicerone*” (F., 26; MDN, s.m., it. *cicerone*, fr. *cicérone*, „călăuză, ghid care însoțește vizitatorii unui oraș, ai unui muzeu etc.”, 191; DOOM, s.m., art. *ciceronele*, pl. *ciceroni*, 146); *clamoare*: „aspira la satisfacțiile *clamorilor* publice” (A., 227; DEXI, s.f., din lat. *clamor*, fr. *clameur*, it. *clamore*, „strigăte”, 376⁹); *comună*: „Astfel Florența, care între altele făcea bune afaceri cu lână, Veneția și Genova, *comune* traficante, și altele de felul lor au ajuns la o culturalitate excepțională” (A., 79; MDN, DEXI, s.f., din fr. *commune*, „oraș medieval cu o anumită autonomie administrativă și politică, dezvoltat în cadrul vechilor cetăți situate pe marile drumuri comerciale”, 220, respectiv 413; DIR, it. *comune*, s.m., „primărie, breaslă”, 249; în acest caz, propunem și etimologia italiană); *dantesc*: „poezia *dantescă*” (A., 56; MDN, adj., din it. *dantesco*, fr. *dantesque*, „propriu lui Dante”, 268); *florentin*: „pumnal *florentin*” (F., 58; MDN, adj., din fr. *florentin*, it. *fiorentino*, „din Florența”, 399); *generalisim*: „*generalisimul* cerșetorilor” (I., 79; MDN, s.m., din fr. *généralissime*, it. *generalissimo*, „comandant suprem al armatei”, 427); *genovez*: „el este un *genovez*” (I., 146; MDN, s.m., din *Genova*+ -ez, „locuitor din Genova”, 428; DEXI, s.m., din *Genova*+ -ez, cf. it. *genovese*, 794; în cazul lui Călinescu, împrumutul din italiană pare soluția corectă); *ghelf*: „nimeni nu se întrebă ce a fost Dante, *ghelf* sau ghibelin” (A., 90; MDN, *guelf*, s.m., din it. *guelfo*, „partizan

⁸ În fragmentul anterior, Călinescu folosește cuvântul italian *l'arguto* „spiritualul, subtilul” într-un citat din Benedetto Croce: „l'ingegnoso e il maraviglioso (o *l'arguto*, secondo la parole del tempo)” (A., 27). Acest fapt confirmă posibilitatea etimologiei italiene, indicată în DEXI.

⁹ Cuvântul *clamoare* se regăsește și în MDN (200), însă doar cu etimologie multiplă din latină și franceză. Etimologia italiană nu poate lipsi, mai ales că citatul în limba italiană din contextul respectiv include it. *clamore*: „Quando quella bellezza si rivelava per l'improvviso *clamore* alzato nel teatro...” (A., 227; D'Annunzio, *Il fuoco*).

al unei fracțiuni politice din Italia feudală, formată din păturile comerciale și meșteșugărești care sprijineau pe papi împotriva împăraților germani și a ghibelinilor”, 447; DEXI, *guelf*, s.m., din it. *guelfo*, fr. *guelfe*, 829); *ghibelin*: „nimeni nu se întrebă ce a fost Dante, ghelf sau *ghibelin*” (A., 90; MDN, s.m., din it. *ghibellino*, „partizan al unei fracțiuni politice a nobilimii florentine, care în sec. XII-XV au susținut pe împărații germani”, 433; DEXI, s.m., din it. *ghibellino*, fr. *gibelin*, 800); *ierusalimitan*: „spre uimirea *ierusalimitanilor* de pe ziduri” (I., 456; s.m., din fr. *hiérosolymitain*, <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/hi%C3%A9rosolymitain/39948?q=hierosolymitain#39869>, it. *gerosolimitano*, *ierosolimitano*, <http://www.treccani.it/vocabolario/gerosolimitano>, „locuitor din Ierusalim”); *italic*: „ceea ce visează el... este foarte în spiritul Wagner, readus însă la antecedentele sale *italice*” (A., 227; MDN, adj., din fr. *italique*, lat. *italicus*, etimologie incompletă, „referitor la Italia antică”, 524; DEXI, adj., din fr. *italique*, lat. *italicus*, it. *italico*, 939); *lombard*: „despre *lombarzi* și despre italieni” (I., 84; MDN, s.m., din fr. *lombard* – etimologie incompletă, „locuitor din Lombardia”, 562; DEXI, s.m., din it. *lombardo*, fr. *lombard*, germ. *Lombard*, 1062); *machiavelic*: „romanticul e *machiavelic*” (I., 21; MDN, adj., din fr. *machiavélique*, it. *machiavellico*, „perfid, viclean”, 567); *machiavelism*: „*machiavelismul* așadar nu aparține” (I., 21; MDN, s.n., din fr. *machiavélisme*, it. *machiavellismo*, „sistem politic conform principiilor lui Machiavelli”, 567); *marinism*: „caracteristice *marinismului* sunt... senzualismul și ingeniozitatea” (I., 257; MDN, s.n., din it. *marinismo*, fr. *marinisme*, „stilul lui Giambattista Marino, afectare, prețiozitate”, 579); *marinist*: „compunerile... sunt *mariniste*” (I., 259; MDN, adj. – în italiană fără valoare adjectivală –, s.m., din it. *marinista*, fr. *mariniste*, 579; DIR, s.m., it. *marinista*, „imitator al lui Giambattista Marino, adept al marinismului”, 591, <http://www.treccani.it/vocabolario/marinista/>); *materialmente*: „Acolo putem da de popoare autohtone trăind *materialmente* mult mai bine decât noi” (A., 65; MDN, adv., din it. *materialmente*, fr. *matériellement*, „din punct de vedere material”, 582); *oțios*: „A-ți pune întrebarea care latură este esențială (inspirația ori tehnica) este *oțios*” (A., 136; MDN, adj., din it. *oziozo*, lat. *otiosus*, „inutil”, 676); *paludos*: „în ciuda regiunii *paludoase*, construiește acolo palatul său regal” (A., 196; MDN, adj., din lat. *paludosus*, it. *paludoso*, „mlăștinos”, 684); *petrarchist*: „compoziții lirice calificat *petrarchiste*” (I., 144; MDN, adj., din fr. *pétrarquiste*, „în maniera lui Petrarca”, 716; etimologia italiană nu poate fi evitată - DIR, din it. *petrarchista*, 702); *pirandellian*: „Ea e *pirandelliană*” (A., 197; MDN, adj., din it. *pirandelliano*, fr. *pirandellien*, „propriu lui Pirandello”, 722); *pitagoric*: „viziune *pitagorică*” (A., 98; MDN, adj., din fr. *pythagorique*, rar, „pitagoreic”, 724; DEXI, adj., din fr. *pythagorique*, it. *pitagorico*, 1464); *poetastru*: „*poetastrul* Maevius” (I., 407; MDN, s.m., din fr. *poétastre*, it. *poetastro*, „poet mediocru, poetard”, 734); *prometeic*: „un tip de om titanic, *prometeic*” (A., 144; MDN, adj., din germ. *prometheisch*, „referitor la Prometeu”, 764; DIR, adj., din it. *prometeico*, adj., 743; în acest caz, propunem și etimologia italiană);

reverendisim: „toți suntem nebuni... *reverendisime*” (I., 113; MDN, s.m., din lat. *reverendissime*, etimologie incompletă, „titlu onorific rezervat prelaților”, 813; DEXI, s.m., din lat. *reverendissime*, cf. it. *reverendissimo*, fr. *révérendissime*, 1676); *rondo*: „în *rondo-ul* din actul al III-lea din Lucia di Lammermoor” (F., 117; MDN, s.n., din fr. *rondo*, it. *rondo*, „formă muzicală instrumentală cu caracter vioi, a cărei temă principală alternează cu diverse cuplete”, 822¹⁰; DOOM, s.n., art. *rondoul*, 692); *sacristan*: „*sacristani* și *gropari*” (I., 93; MDN, s.m., din it. *sacristano*, „cel care are în grijă sacristia unei biserici, paracliser”, 828 DEXI, din fr. *sacristain*, it. *sacristano*, lat. *sacristanus*, 1711); *superficie*: „*superficia* mării” (I., 456; MDN, s.f., din fr., it. *superficie*, lat. *superficies*, „suprafață”, 904); *verbios*: „filosofare prea entuziastă și *verbioasă*” (A., 190; DEXI, *verbios*, variantă *verbos*, adj., din fr. *verbeux*, lat. *verbosus*, it. *verboso*, „care se caracterizează prin verbalism, care abundă în cuvinte inutile”, 2160); *verist*: „Seicento e naturalist, *verist*” (A., 191; MDN, adj., s.m.f., din it. *verista*, fr. *vériste*, „adept al verismului, al verismului”, 990); *vițios*: „ordinea socială, adesea *vițioasă*” (I., 74; DEXI, 2182, vezi *vicios*, adj., din fr. *vicieux*, it. *vizioso*, lat. *vitiosus*, „care are defecte”, 2170; MDN, *vicios*, adj., din fr. *vicieux*, it. *vizioso*, 992; DOOM, *vicios*, adj., 843).

2. Cuvinte parțial adaptate: *arcipreot*: „*arcipreotul* de Hita” (I., 66; după it. *arciprete*, s.m., „preot paroh”, DIR, 70); *coloare*: „frecător de *colori* la un pictor” (I., 77; DEXI, forma învechită *coloare*, pl. *colori*, 400, *culoare*, s.f., din lat. *color*, it. *colore*¹¹, fr. *couleur*, 486); *condottier*: „*capela condottierului* Colleone”; (F., 40; MDN, *condotier*, s.m., din it. *condottiere*; „comandant de mercenari în slujba principilor, a papilor sau a orașelor din Italia medievală”, 224); *gentileță*: „o anume *gentileță*” (A., 36; MDN, s.f., *gentilețe*, din it. *gentilezza*, 428); *ghibelin*: „propoziții *ghibeline*” (I., 283; adj., vezi *ghibelin*, **1.b.**); *ghibelinism*: „un *ghibelinism* acut” (I., 283; DIR, din it. *ghibelinismo*, s.m., 450; cf. *ghibelinism*, s.n., MDN, 433); *guardia*: „*guarzi* armați” (F., 68; DIR, it. *guardia*, pl. *guardie*, s.f., „gardian, paznic”, 470; cf. *gardă*, sg. – *gărzi*, pl., alternanța *a – ă*, corelată cu pluralul în *-i* la substantivele feminine, DOOM, 325); *imbarcație*: „o *imbarcație* trasă de pe mal cu câțarul” (I., 418; DIR, din it. *imbarcazione*, s.f., „ambarcație”, 478); *metod*: „Cel mai tolerabil *metod*” (A., 28; MDN, *metodă*, s.f., din fr. *méthode*, lat. *methodus*, gr. *methodos*, germ. *Methode*, 597; forma de masculin indică în egală măsură și posibilitatea etimologiei italiene: it. *metodo*, s.m., DIR, 609); *programă*: „N. Goleșcu... pregătise o *programă* de primire foarte minuțioasă, pe care domnitorul o răsturnă” (F., 79; DIR, din it. *programma*, s.m., „program”, 742); *quartet*: „*quartete*, *quintete*” (A., 78; DIR, din it. *quartetto*, s.m., „cvartet”, 759); *quintet*: „autor între altele al unor *quintete* pentru flaut” (F., 114; DIR, din it. *quintetto*, s.m., „cvintet”, 761); *terzină*: „disertație în *terzine*” (I., 217; DIR, s.f., din it. *terzina*, „terțină”, 1013; vezi *terțină*, s.f., MDN, 937).

¹⁰ A nu se confunda cu *rondou*¹, *rondou*² (vezi MDN, 822).

¹¹ În italiană, pl. *colori*.

3. Cuvinte neadaptate: *addolorata*: „o Madonna *addolorata*” (F., 61; DIR, it. *addolorare*, v.t., „a îndurera, a întrista”, 24); *beccamorti*: „După ei vin patru *beccamorti* (ciocli)¹² ținând sicriul” (F., 68; DIR, it. *beccamorti*, s.m. invar., „cioclu”, 122); *beffa*: „modul de petrecere pare a fi farsa, «la burla», «la *beffa*» în Italia”, „nuvelele italiene sunt pline de «*beffe*»” (I., 84; DIR, it. *beffa*, s.f., „bătaie de joc, glumă”, 123); *boschereccio*: „rime «*boschereccie*»” (I., 446; DIR, it. *boschereccio*, adj., „simplu, lipsit de rafinament”, 142); *burla*: „modul de petrecere pare a fi farsa, «la burla», «la *beffa*» în Italia” (I., 84; MDN, *burla*, s.f., din it. *burla*, 153; DIR, it. *burla*, s.f., „glumă”, 155); *bolognese*: „sala pictorilor *bolognesi*” (F., 26; DIR, it. *bolognese*, adj., „bolognez, din Bologna”, 139); *carbonaro*: „e luat drept *carbonaro*¹³” (A., 150; vezi *carbonar*, 1.a.); *Cinquecento*: „*Cinquecento* glorifică gestul grandios”, „murmurele democratice se aud clar în pragul lui *Cinquecento*” (A., 188, I., 59; MDN, *cinquecento*, s.n., din it. *cinquecento*, „cultura și arta italiană din sec. XVI”, 195; DOOM, *cinquecento*, s.n., art. *cinquecentoul*, 149)¹⁴; *concetti*: „o singură notă, aceea a conceptismului, a artei de a face «*concetti*», adică metafore noi și paradoxale” (I., 257; DIR, it. *concetto*, s.m., pl. *concetti*, „idee afectată, prețioasă într-o operă literară”, 251); *condottiere*: „romanticul e un *condottiere* absurd” (I., 21; vezi *condottier*, 2.); *contralto*: „reprezentării fără primadonă și *contralto*” (F., 47; DEXI, s.n. invar., din it. *contralto*, „voce feminină cu registrul cel mai grav; femeie care are voce de *contralto*”, 436; MDN, s.n., 236; DOOM, s.n., 179); *diporto*: „printre «*diporti*» sunt și o serie de «*questioni*»” (A., 195; DIR, it. *diporto*, s.m., rar, „distracție, plăcere”, 331); *dolce stil nuovo*: „...Dante nu e înțeles de noi... prin *dolce stil nuovo*” (A., 58; it. *dolce stil nuovo*, „dulcele stil nou”); *irragionevole*: „simbolizarea părții «*irragionevole*» a sufletului” (A., 195; DIR, it. *irragionevole*, adj., „irațional”, 535); *minestra*: „*minestra* milaneză” (F., 40; DIR, it. *minestra*, s.f., „ciorbă de macaroane, de orez sau de legume”, 615); *motto*: „se discută despre «*motti*», cum am spune despre witz” (A., 195; DIR, it. *motto*, s.m., „vorbă înțepătoare, glumă”, 629); *ottava rima*: „poemul în *ottava rima*” (I., 231-232; DIR, it. *ottava rima*, s.f., „octavă, strofă cu opt versuri”, 797); *pianoforte*: „acompaniament de *pianoforte* și flaut” (A., 45; DOOM, s.n., învechit, 597; DIR, it. *pianoforte* „pian”, s.m., 705); *Quattrocento*: „Figurile, uscate în *Quattrocento*, devin moi și pline” (A., 188; MDN, s.n., it. *quattrocento*, „cultura și arta italiană din sec.

¹² Traducerea autorului.

¹³ Sublinierea autorului.

¹⁴ Termenii *Cinquecento*, *Quattrocento*, *Seicento*, desemnând secole din istoria culturală italiană, sunt neadaptați, în opinia noastră, pentru că, deși au flexiune românească atestată de DOOM (înregistrați cu inițială minusculă, cu excepția lui *seicento*, care nu apare), sunt scriși de Călinescu cu inițială majusculă, conform regulilor limbii italiene; de exemplu: *Quattrocento* (DIR, 760), *Seicento* (DIR, 892), *i pittori del Quattrocento* (<http://www.treccani.it/vocabolario/quattrocento>).

XV”, 780; DOOM, *quattrocento*, s.n., art. *quattrocentoul*, 656)¹⁵; *questione*: „o serie de «*questioni*», printre care și aceea a preferinței oamenilor rafinați pentru femeile urâte” (A., 195; DIR, it. *questione*, s.f., „dezbateră, controversă”, 760); *risotto*: „*risotto* cu gust de carne de miel” (DIR, it. *risotto*, s.m., 813; vezi MDN, *rizoto*, s.n., din fr. *risotto*, it. *risotto*, germ. *Risotto*; „mâncare din orez cu unt, cașcaval și sos de roșii”, 819; DOOM, *rizoto*, s.n., art. *rizotoul*, 690); *seccatore*: „pe imposibila lui soră o dă unui solicitant tot atât de fastidios (un «*seccatore*», un «*fâcheux*»¹⁶)” (I., 139; DIR, it. *seccatore*, s.m., „om plicticos, enervant”, 887); *Secento*: „în timpul Renașterii și în *Secento*” (I., 380; DIR, it. *secento*, s.m., formă dialectală, 887; vezi *Seicento*); *Seicento*: „idei plastice din *Seicento*”, „influența picturii olandeze joacă un mare rol în *Seicento*” (F., 205, A., 191; MDN, s.n., it. *seicento*, „cultura și arta italiană din sec. XVII”, 845)¹⁷; *sfregio*: „fac un «*sfregio*» la nasul inamicului” (I., 55; DIR, it. *sfregio*, s.m., „tăietură, cicatrice pe față”, 907); *signor*: „*signor* Lapugagni” (F., 39; MDN, s.m., din it. *signore*, „domn”, 860); *stracchino*: „piersici, *stracchino* și cafea” (F., 40; DIR, it. *stracchino*, s.m., „înghetată, casată”, 973); *suonatore*: „face elogiul unei «*suonatrice*», „cântăreață la un instrument cu coarde” (I., 445; DIR, it. *suonatore*, s.m., *suonatrice*, s.f., „instrumentist”, 989); *zergo*: „hoți care, uzând de «*zergo*», spun” (A., 194; it. *zergo*, s.m., variantă nordică pentru *gergo*, „jargon”, <http://www.treccani.it/vocabolario/ricerca/zergo/>).

4. Cuvinte formate pe teren intern (de la baze italiene): *leonardic*: „accepția omului *leonardic* gotic” (A., 145; adj., din *Leonardo* + *-ic*, referitor la Leonardo [da Vinci]; cf. și it. *leonardesco*, adj., „leonardesc, în maniera lui Leonardo da Vinci”, DIR, 554, fr. *léonardesque*, <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/1%C3%A9onardesque/46673?q=leonardesque#46589>); *sienez*: „și a decis construcția întregului oraș, a Sienei în verde *sienez*, a Florenței în fumuriu”; „două statui de lemn *sieneze*” (A., 62, 217; adj., din *Siena* + *-ez*, „din Siena”; cf. și fr. *siennois*, it. *senese*).

Neologismele citate sunt cuvinte livrești, foarte variate (istorie, artă, muzică, estetică, gastronomie, termeni din limba comună etc., care dau măsura erudiției autorului). Cele mai multe cuvinte sunt înregistrate în primul dicționar consultat – MDN. Prima categorie, cea a neologismelor cu etimologie unică, sunt cele mai numeroase. Aici apar unele cuvinte care nu sunt înregistrate în bibliografia lexicografică consultată. Amintim în primul rând neologismele derivate de la antroponime sau toponime italiene (*carduccian*, *fogazzarian*, *fiesolan*, *sorrentin*), dar și cuvintele adaptate de autor: *fugat* (*melodii fugate*). În alte situații, Călinescu utilizează variante care nu au fost reținute de limba literară: *basilisc* pentru *vasilisc*, *campan* pentru *campanian* (preluat din franceză), pluralul *intermezzuri* (*intermezzouri*). La

¹⁵ Vezi nota 13.

¹⁶ Fr. *fâcheux* semnifică „supărător, incomod, penibil”.

¹⁷ Vezi nota 13.

nivel semantic folosește unele cuvinte cu sensuri dispărute în limba actuală: *impiegat* „funcționar”. În sintagma *comune traficante* (adică „comune care fac negoț”), Călinescu a tradus un sens din italiană, care nu a intrat în română. La nivelul etimologiei multiple, precizăm că termenii analizați implică, pe lângă italiană, franceza și latina. În câteva cazuri, cultura italienistului Călinescu, ne-a obligat să sugerăm și etimologia italiană (*ariostesc*). De altfel, în cazul etimologiei multiple, considerăm că, pentru unele cuvinte, varianta etimologică italiană poate fi, în cazul lui Călinescu, de primă elecție. În general, este imposibil să identificăm cu exactitate acești termeni, cel puțin prin raportare la formele culese din textele citate. Există și unele excepții: de exemplu, forma *vițios*, deși are etimologie multiplă, elimină originea franceză (care trimite la *vicios*) în favoarea celei latino-italiene. Cuvintele parțial adaptate indică grafii care nu sunt în concordanță cu formele adaptate din dicționarele limbii române: *condottier*, *gentileță*, *imbarcație*, *guarzi*, *quartet*. Unele xenisme sunt marcate cu ghilimele de autor (*burla*, *concetti*, *sfregio*), semn că acesta era foarte atent la gramatica neologismului propriu-zis, deși asemenea cuvinte apar și nemarcate (*minestra*, *carbonaro*). Folosirea unor barbarisme face referire directă la operele analizate (*diporti*, în analiza nuvelei cu titlul *I Diporti* de Messer Gerolamo Parabosco, 1550). Pe de altă parte, grafia unor neologisme marchează stadiul de tranziție, de adaptare în curs și subliniază originea străină (*rondo-ul*). Din categoria cuvintelor formate pe teren intern, am identificat două cuvinte (*leonardic*, *sienez*). În toate sectoarele apar termeni livrești, cu sensuri specializate, care demonstrează erudiția scriitorului (*ampolos*, *cicerone*, *gonfalonier*, *ghelf*, *ghibelin*, *sacristan*).

În fine, lectura listei de cuvinte exemplifică analiza noastră. În mod cert, o parte din aceste neologisme au intrat în limba română prin contribuția directă a lui G. Călinescu. Studiarea acestor termeni (și extinderea bazei de cercetare la întreaga sa operă) în raport cu italianismele scriitorilor români consacrați, ar putea clarifica multe aspecte ale influenței limbii italiene asupra limbii române literare.

BIBLIOGRAFIE

- Călinescu, G., *Pagini de estetică*, antologie, prefață, note și bibliografie de Doina Rodina Hanu, București, Editura Albatros, 1983.
- DEXI= Dima, Eugenia (coord.), *Dicționar explicativ ilustrat*, Arc & Gunitas, 2007.
- Dictionnaire de français*, www.larousse.fr
- DIR = Balaci, Alexandru (coord.), *Dicționar italian-român*, București, EȘE, 1983.
- DOOM = Academia Română, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005.
- Groza, Liviu, *Elemente de lexicologie*, București, Editura Humanitas Educațional, 2004.

MDN = Marcu, Florin, *Marele dicționar de neologisme*, București, Editura Saeculum Vizual, 2008.

Vocabolario Treccani, <http://www.treccani.it/vocabolario>.

Surse:

A. = Călinescu, G., *Aproape de Elada*, selecție și comentarii de Geo Șerban, „Revista de istorie și teorie literară”, serie coordonată de Zoe Dumitrescu-Bușulenga, nr. 2, Colecția „Capricorn”, 1985.

F. = Călinescu, G., *N. Filimon*, p. 7-220, în *Opere 17*, Editura Minerva, 1983.

I. = Călinescu, G., *Impresii asupra literaturii spaniole*, p.7-341, *Studii și conferințe*, p. 345-544, în *Opere 16*, Editura Minerva, 1983.

NEOLOGISMS OF ITALIAN ORIGIN IN G. CĂLINESCU'S CRITICAL LANGUAGE

Abstract

G. Călinescu was a great Italianist. Italian origin words are mostly found in critical and literary history studies, where interesting neologisms are discovered. In this article, I have studied some Italian origin neologisms which I have selected from three writings (the monograph “Nicolae Filimon”, the essay of comparative literature “Impressions on Spanish literature” and the collection “Close to Hellas”, works on themes that are related to the language and culture of Italy). I have tried to demonstrate a small part of Călinescu's contribution to the modernization of the literary language in a narrow etymological sector of the Romanian language.

The selected words have been divided, depending on the etymological criterion, into four categories: adapted words (with one or multiple etymology), partially adapted words, unadapted words and words formed internally.

Key-words: *G. Călinescu, neologism, etymology, Italian language, Romanian literary language.*